

תקופות הדיבור העברי ותקופות העברית הכתובה

בהגדרתו של יום העיון הזה שני עניינים:

1. 'שאלת אחדותה של הלשון העברית —
2. ופרקים בתולדותיה'.

הווי אומר, הכינוס הזה נועד לשאול ולהשיב על שתי שאלות בקורות הלשון העברית:

1. היש בה אחדות ויציבות בעיקרי תולדותיה? כידוע, יש כמה דעות בדבר.

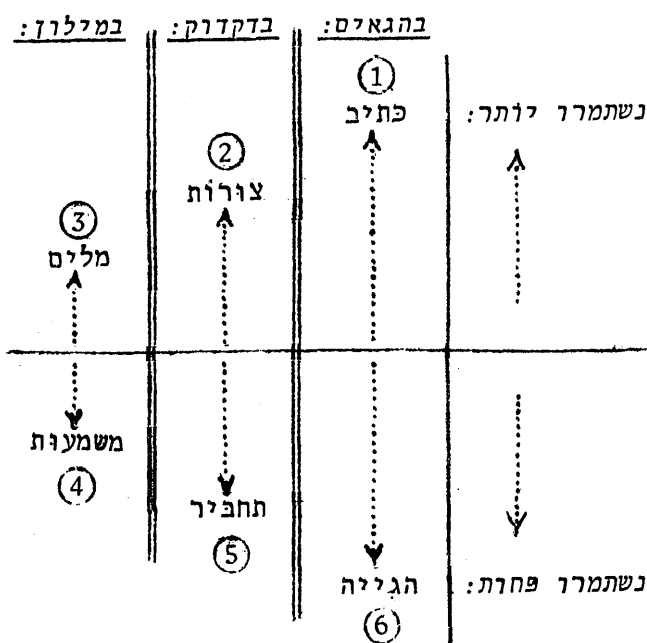
2. ואם אין בה אחדות שלמה, מה נשתנו פרקי קורותיה, תקופותיה או 'עידןיה' אלו מאלו והיכן הגבול ביניהם? גם בזה לא כל הדעות שוות.

1. שאלת האחדות

את השאלה הראשונה, שאלת האחדות בתולדות הלשון, אפשר לשאול במלה אחרת: שאלת הזהות של הלשון, כלומר היש בנו הרגשה שהלשון העברית נשתמרה יפה, והיא אותה הלשון שלפני אלף, אלפיים, או שלושת אלפים שנה? אבל הרגשה של זהות (או להפך; הרגשת זרות) הלוא הם מן הדברים שבלב. ומי שמבקש תשובה מדעית לשאלת הזהות, ובלי פניות שבלב, אי אפשר לו להשיב עליה אלא לאחר בדיקת כל מה שנשתנה בלשון לעומת כל מה שלא נשתנה, לערוך מאזן — ולסכם. בלי חשבון שכזה של קבע ושינוי אי אפשר להשיב אם יש אחדות אם אין.

על כן נציג כאן לשם דוגמה שישה תחומים בלשון (ויש יותר משישה תחומים שצריכים בדיקה, אלא שנבחרו שישה להדגמת הבעיה) ונתבונן באלו מהם נשתמרה אחדות הלשון ועד כמה. ובכן, כידוע, לא כל תחומי הלשון שווים ביציבותם:

מידת הַנְּצִיבוּת של הלשון העברית בתולדותיה -

מוצעות אפוא שש מדרגות של נציבות והשתמרות בתולדות הלשון העברית: (1) המשתמר ביותר, וכנגדו (6) הפרוץ ביותר — באומדן כמובן, בלא מניין ובלא חשבון פְּנִדְרֵשׁ. ובכן, הפתיב העברי (1) כמעט לא נשתנה זה אלפי שנים. וכמעט כך (2): צורות הפועל והשם בנטייתיהם — עדיין לוח ברקלי בתוקפו בבתי הספר עד היום הזה. ומה מידת הנציבות של המלים (3)? לא כולן נשתמרו, מלים עבריות הרבה נתחלפו, אבל עדיין רוב המלים העתיקות אינן זרות לנו ואין אנו נרתעים מלקלוט אותן.

לא כן (4): המשמעות שלהן. כאן אירעו שינויים ניכרים, הרחבת המשמעות מכאן וצמצומים מכאן, ריחוקים והזזות, וכן שינויים עם מעבר המלה מן המקרא ללשון חכמים, כגון: גוי, עם הארץ; פיקח; קנה, לקח; נסתר; מצודה, נס; או שינויי משמעות הזמנים¹ ועוד כיוצא באלו הרבה.

1. אבא בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים 1967 כרך א עמ' 120-124.

וא. שם עמ' 260.

ויותר מזה נשתנה ונתרחק התחביר (5) משאר חלקי הדקדוק (2). דיינו דוגמה אחת מפיו של אחד משְׁרֵי החינוך ששמעתי בנאומו בעצרת: 'לְפֹאֵת מְדִינָה שְׁאֲפִנּוּ, עַל כּוֹזֵאת מְדִינָה חִלְמָנוּ!' ברור שזה תחביר זר ומוזר. הוא מצוי בכל הלעזים המקיפים אותנו, אפילו בערבית: מַע הֵיב וְלִמָּה, פִּי הֵיב חֵאלָה — רק לא במסורת העברית. ואין להביא ראייה מזימון המלים 'כֹּזֵה אִישׁ' שבפי פרעה (בר' מא, לח): הַנְּמַצָּא כֹּזֵה? אִישׁ אֲשֶׁר כּוֹחַ אֱלֹהִים בּוֹ? גַּם פִּיסוֹק הַטַּעֲמִים מְבַהֵיר לָנוּ שֶׁם, שֶׁאֵין 'כֹּזֵה' תוֹאֵר צְמוּד לִ'אִישׁ', אֵלֶּא כִּינּוּי רוֹמוֹ הַעוֹמֵד בְּפָנָי עֲצוּמוֹ. הַתְּחַבֵּיר הַמְּלוּעוֹ 'כֹּזֵה דָּבָר', 'כּוֹזֵאת מְדִינָה', 'כֹּאֵלָה מְכוֹת' פּוֹסֵה אֲצִלָּנוּ זֶה כְּמָה שְׁנַיִם גַּם בְּפִי הַמְּדִיִּיקִים בְּצוּרוֹת הַנְּטִיּוֹת. הַשִּׁדּוּךְ. הַזֶּה שֶׁל צוּרוֹת (2) מְרוֹבֵד אֶחָד עִם תְּחַבֵּיר (5) מְרוֹבֵד אַחֵר דּוּמָה לְהַרְפָּכוֹת הַיְדוּעוֹת בְּלִשׁוֹנוֹת מְסוּג פִּיגְיִין שְׁבִפִּי יְלִידֵי מוֹשְׁבוֹת רַחוּקוֹת, שְׁקִלְטוּ בְּשַׁעֲתָם קְטַעֵי דִיבּוּר מְפִי הַכּוֹבָשִׁים לְמִינֵיהֶם: מְלִים מְשֻׁפָּה אַחַת, הַגֵּאִים מְשֻׁפָּה אַחֶרֶת, תְּחַבֵּיר מְשֻׁפָּה שְׁלִישִׁית וְכוּ'. תְּהֵלִיכֵי הַלִּידָה שֶׁל הַדִּיבּוּר הָעֵבְרִי בְּהַתְּחַדְּשׁוֹתָיו בְּפִי כְּמָה סוּגֵי עוֹלָם וּבְנֵי עוֹלָם דּוּמִים לֹא מַעֵט (גַּם בְּתַכּוּנוֹת אַחֶרֶת) לְאוֹפֵן לִידָתָן שֶׁל אוֹתָן לְשׁוֹנוֹת פִּיגְיִין.

וְכֵן בְּגִלְגוּלֵי הַגִּיּוּה (6): הַכְּתִיב הָעֵבְרִי (1) — כְּמוֹ לְפָנָי אֲלִפֵּי שְׁנַיִם, כְּגוֹן הַיּוֹדֵד שְׁבַמְלִים בְּנִי, דְּבָרִיו, מַעֲשֵׂיו; אוֹ דְרַכֵּי כְּתִיבַת אֵימּוֹת הַקְּרִיאָה; אוֹ שְׁמִירַת הַשִּׁיִּין עִם הַסִּמָּךְ. אֲבָל מַעֲרַכַת הַהֵגָאִים (6) — שׁוֹנָה מִמְקוֹם לְמִקּוֹם וּמִתְקוּפָה לְתַקּוּפָה וּרְבִים הֵם גְּלִילֵי הַמִּיבְטָאִים הָעֵבְרִיִים. כֵּאֵן הַתְּרַחְקוֹת גְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר, כְּמוֹצֵג בְּתִרְשִׁים.

וְאֵכֵן, יֵשׁ עוֹשֵׂי סְטַאטִּיסְטִיקוֹת בְּלִשׁוֹנוֹת, שֶׁחָקְרוּ וַחֲשָׁבוּ אֵת קֶצֶב הַשִּׁינּוּיִים בְּכְמָה שְׁפוֹת לְפִי קְרִיטֵרִיוֹן אֶחָד (כְּגוֹן לְפִי הַמְּלִים) אוֹ שְׁנַיִם. אֲבָל אֲנַחְנוּ, גַּם אִם נִסְתַּפֵּק בְּשְׁלוֹשַׁת הַקְּרִיטֵרִיוֹנִים הָרֵאשׁוֹנִים בְּלִבְד, (1) הַכְּתִיב, (2) הַצּוּרוֹת, (3) הַמְּלִים, דֵּינּוּ בְּאֵלָה לְהַשְׁתַּכְנֵעַ, שֶׁהַלְשׁוֹן הָעֵבְרִית שֶׁל זְמַנָּנוּ אֵי אֲפֶשֶׁר לוֹמַר עֲלֶיהָ שֶׁהִיא לְשׁוֹן אַחֶרֶת וְשׁוֹנָה לְחִלוּטִין מִמָּה שֶׁהִיָּתָה. מִי שֶׁאוֹמֵר כֵּךְ, מְגִזִּים. יֵשׁ כֵּאֵן אַחַדוֹת הַיִּסְטוֹרִית מִמֶּשׁ, פְּשׁוּטָה כְּמִשְׁמַעָה. וְסִמְנָה הַמְּדַעִי, כְּאִמּוֹר, שֶׁעִיקְרֵי יִסּוּדוֹת בְּלִשׁוֹן, כְּפִי שֶׁהוֹדַגְמוּ, נִשְׁתַּמְרוּ בְּהַ אֲלִפֵּי שְׁנַיִם בְּרִצִּיפּוֹת וְלֹא נִתְחַלְפוּ חִילוּף מְפִלִּיג.

אבל תיתכן אחדות היסטורית ממין אחר, שונה מעיקרו. אם אפשר לו לאדם בישראל בזמננו, מכוח לימודו בבית הספר, לקרוא ולהבין בלי קושי פרק קל במקרא, וגם פרקים בספר האגדה של ביאליק ורבניצקי, וגם פרק קל ביד החזקה של הרמב"ם, וגם סיפור של מנדלי, ושל חיים הזז, ושל בורלא, ושל סי' יזהר, ושל א"ב יהושע, ושל... דן בן אמוץ — והלוא ברור שיש בכל אלה כמה וכמה רבדים, אולי בלי 'אחדות היסטורית' שלמה — והוא מבין וקולט את כולם, הרי יש כאן 'אחדות היסטורית'. אלא מה? לא אחדות בלשון, אלא אחדות בתוך האדם ובהתיחסותו אליה, אחדות במסורתו הפלוראליסטית: שנתחנף להיות בן בית בכמה רובדי לשון בעת ובעונה אחת — וזה הקובע.

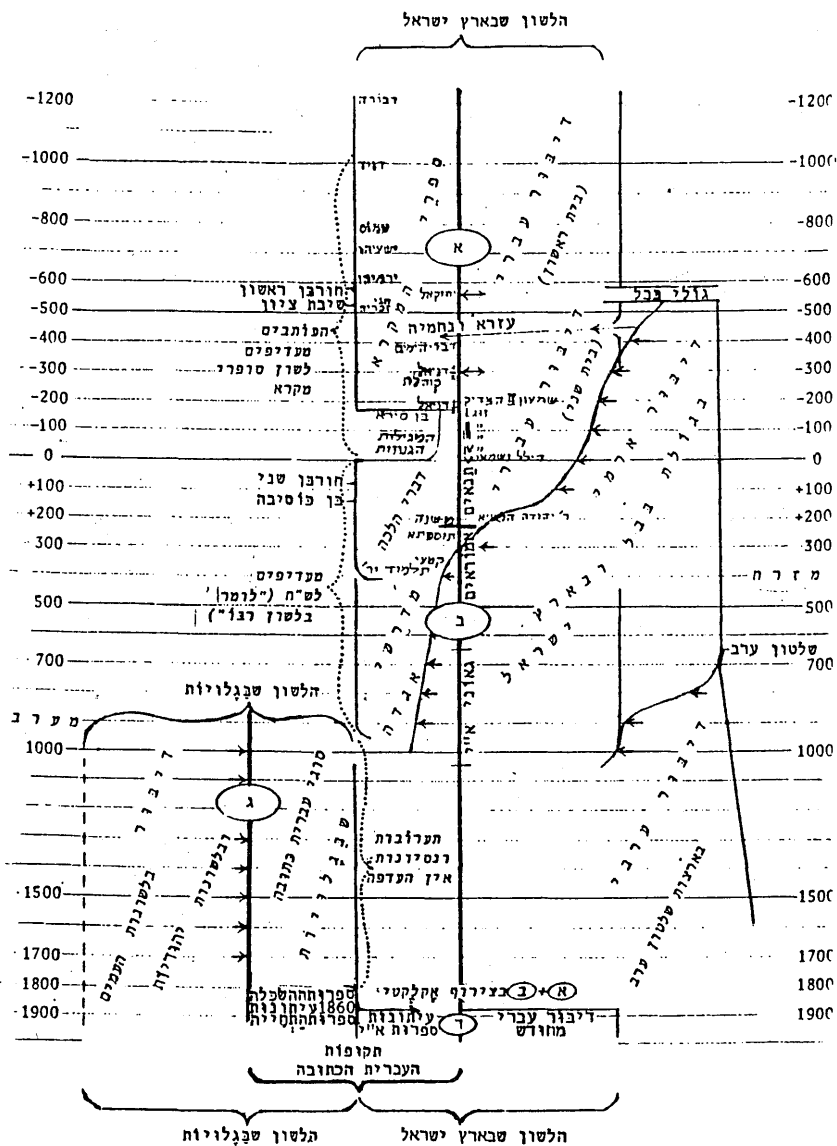
ואם כך הדבר, שוב אין כל הֶכְרַח לבדוק ולחשֵׁב ולסכם מה נשתמר בלשון ומה לא נשתמר: פעמים הכול יכול להשתמר — בנו, בלבנו. כי המסורת והחינוך הם השותלים בנו את ההרגשה שכל הרבדים האלה מהווים לשון אחת. ובזאת האחדות. אולי לא אחדות בלשנית, אלא אחדות שבמסורת, שבתרבות, שבהסכמה הלאומית, מה שבלשנות זמננו מחבבת להגדיר: אחדות הלשון לא מבחינה לינגוויסטית, אלא סוציו-לינגוויסטית — אבל אחדות.

2. פרקי הזמנים

מעתה, אם זה קו האחדות, ויש בו כדי להבריא בתוך כל הרבדים מן הקצה אל הקצה, נעסוק בשאלה השנייה: מה זמנו ומה גבולותיו של כל רובד ורובד? ונפנה לתרשים אחר, שמציג את תחומי הדיבור והפתיבה זה בצד זה ומחלק אותם לרבדים ולתקופות כך:

טורי הדיבור בפני עצמם — טורי הכתיבה בפני עצמם
אלה ואלה מקצתם בארץ ישראל ומקצתם בגלויות

ונתחיל בטורי העברית הכתובה, שהיא מתועדת ומבוררת יותר. הכול מודים, שבשלושת אלפי שנותיה של הלשון העברית, המדוברת והכתובה כאחת, יש ייחוד לכל אֶלֶף ואלף ('אלף' בקירוב), ואנחנו נקרא להם א ב ג, ובסיומם תחילת ד, כמסומן בתרשים. והרי הגדרה מוצעת לכל אחת מארבע התקופות:

בתקופה א, אלף ראשון (מוצע עד שנת 0): הכותב מעדיף לשון סופרי מקרא;
 בתקופה ב, אלף שני (עד 950 בקירוב): הכותב מעדיף לשון חכמים (= 'לומר בלשון רבו');
 בתקופה ג, אלף שלישי (בגלויות, עד ההשכלה והעיתונות) — אין העדפה מיוחדת, אלא תערובות ונסיונות;
 ותקופה ד, המאה שלנו (חזרה לארץ ישראל) — לא א ולא ב, אלא צירוף אקלקטי של א עם ב — ולעזים.

אלה ארבע התקופות בעברית הכתובה, וכבר נדונו בהרחבה במקום אחר, כמוזכר בהערות. כאן רק יסוכם הדברים בתמציתם.

תקופה א

בתקופה הזאת אנו מוצאים נורמה: הכותבים משתדלים לכתוב בלשון כתבי הקודש — גם אחרי אמצע ימי הבית השני, כגון קוהלת²; הַחֲצִי הַשֵּׁנִי שֶׁל דְּנִיָּאל (שנת 165; עליו, ועל הַחֲצִי הָרִאשׁוֹן, שנת 300: ח"א גינזברג באנציקלופדיה המקראית כרך ב עמ' 1688). וכן לשון בן סירא³ והמגילות הגנוזות⁴ — גם אלה כעין הַמֶּשֶׁךְ לְסוֹפְרֵי הַמִּקְרָא. אמרנו 'משתדלים' לכתוב כמקרא, שפן באותם הדורות ממש, במאתיים השנים האחרונות האלה של האלף הראשון (שנת 200 עד 0, ראה בתרשים) כבר אנו מוצאים גם עברית אחרת: הלוא היא לשון הַמִּשְׁנָה שבתחילת פרקי אבות, יוצאת מִפִּיהֶם של שמעון (השני) הצדיק ושל חמשת הזוגות, בהם הילל ושמאי — מִפִּיהֶם וְלֹא מִתּוֹךְ סוֹפְרִים. הווי אומר, שמעון הצדיק מכאן ושמעון בן סירא מכאן בעת ובעונה אחת: עברית שבעל פה בפני עצמה (בטור ימין שבתרשים), וכנגדה הנורמה של עברית כתובה בפני עצמה⁵ (בטור שמאל).

2. שם עמ' 78: קוהלת.

3. שם עמ' 96.

4. שם עמ' 80 פרק יד.

5. שם עמ' 95-96 פרק טו: עברית שבכתב ועברית שבעל פה.

תקופה ב

במשך האלף האחר, היא תקופה ב (משנה 0 עד 950 בקירוב) נאגרו בארץ ישראל, תחילה על פה ואחר כך במגילות ובספרים, דבריהם של חמישה דורות של תנאים, של חמישה דורות של אמוראים, דבריהם של דרשנים בציבור לדורותיהם הרבים — אוצר גדול של דברי הלכה ומדרשי אגדה, שמן הסתם נרשמו בדיוק⁶ לפי הכלל 'שאדם חייב לומר בלשון רבו' (עדיות א, ג, ובהרחבה במבואו של בן יהודה למילונו, כל פרק ח). והלשון הזאת, 'לשון רבו', או 'לשון רבותינו' (כמו שפינה אותה יהודה בן תיבון להבדיל מ'לשון המקרא')⁷, או 'לשון חכמים', ועוד כמה שמות⁸ — הלשון הזאת היא היתה הנורמה שבאלף הזה. תחילותיה בכתב מתועדות היום גם בשרידי כמה מגילות ושטרות שנמצאו במדבר יהודה,⁹ וכן במגילת הנחושת¹⁰ ובאיגרות בן כוסיבה.¹¹ וספרות ההלכה והאגדה ממשיכה את העברית הזאת, כאמור, עד קרוב לסוף האלף.

את גודל השינוי הזה מן הנורמה של תקופה א לנורמה של תקופה ב קל להציג בדוגמה פשוטה: נְכַמָּה בנפשנו שיחה של הנביא עמוס עם אחד התנאים האחרונים, בעל המאמר בפרקי אבות ד טז: 'העולם הזה דומה לפרוזוד לפני העולם הבא, הַתְקֵן עצמך לפרוזוד כדי שתיכנס ליטריקלין' (לפי כתב יד קאופמן). מה מן העברית הזאת המרוחקת יותר מתשע מאות שנה היה עמוס יכול להבין? דומה, שלא היה מבין בה דבר וחצי דבר. אפילו המושג 'עולם' (במשמע 'הארץ ומלואה', או 'השמים והארץ' שברא אלהים) — המשמעות המורחבת הזאת של 'העולם' מן הסתם עדיין לא היתה ידועה לעמוס. כל שכן לא 'העולם הזה' ו'העולם הבא'. פרוזוד וטריקלין — מלים יווניות. הַתְקֵן עצמך' — כלום היה עמוס מעלה על דעתו לחפש דמיון כלשהוא למלה 'הכון'? ואיך היה מבין את הפועל

6. שם עמ' 101 ואילך.

7. שם עמ' 244.

8. שם עמ' 171 סיכום השמות בתרשים.

9. שם עמ' 86 באמצע.

10. שם עמ' 98-100.

11. שם: לשון חכמים בגלגוליה האחרונים, מפרק יט ואילך.

'שתיכנס' כלום היה מדמה את הפועל פנס/נכנס למלה 'ניאסף משה אל המחנה' (במי' יא ל) במשמע 'ניאסף', כלומר נכנס? הווי אומר, המרחק הגדול הזה בין העברית של זמן הנביאים ובין העברית של תנאים פעמים היה עשוי להגיע עד לידי מניעה גמורה של הבנה, כאילו היו שתי לשונות.

אין צריך לומר, שגם אלף שנים של תקופה אחת אינן כיום אתמול ואין העברית שבסופה שווה לעברית שבתחילתה בכל פרטיה. לא הרי בן סירא כהרי משלי שלמה, ולא לשון ספר עזרא כלשון ספר שמות, אף לא פרקי דניאל האחרונים כיחזקאל. האחרונים שבכותבי לשון מקרא כבר היו אפיגונים במלאכה הזאת. אפעלפי כן עדיין העברית של כולם מהות אחת שאפשר להגדיר את פרטיה, אפילו מבחינה סטטיסטית.

וכן הדבר בגלגוליה של לשון חכמים בתשע מאות וחמישים השנים של תקופה ב.¹¹ הרבה פרטים נשתנו בה בגלגוליה האחרונים, כמו שאנו למדים מדרכי ההעתקה של כתבי יד,¹² ויותר מאלה בניסוח המדרשים המאוחרים בתנחומא¹³ ובמדרשים האחרונים שבאחרונים.¹⁴ כל זה אירע מפני היעדר המופת החי של הדיבור העברי מימי דורות התנאים בארץ ישראל, שהלך ונצטמק (ראה את הקו האלכסוני המעוקם שבתרשים), עד שלא שָׁרַד אלא בפיהם של דרשנים בציבור. אפעלפי כן, הלשון הכתובה של לשון חכמים בכל גלגוליה, אפילו של אחרוני האפיגונים, עדיין גם היא מהות אחת, כאמור למעלה בעניין לשון המקרא.

תקופה ג

הכתיבה העברית שבתקופה הזאת (פחות מתשע מאות שנה) שונה בדרכיה משתי קודמותיה שינוי רב ומכריע: היא נדרה מארץ ישראל אל הגלויות שבארצות ערב ובארצות אירופה. אחרי ההשפעה העמוקה ורבת הדורות של הדיבור הארמי שבמזרח גם על העברית הכתובה¹⁴ (וראה בתרשים את כיוון היציאה השפעה),

12. שם עמ' 233-234.

13. שם דוגמה בעמ' 237.

14. שם בתרשים הכרונולוגיה שהודבק לפני השער של כרך א או ב.

14א. שם עמ' 417 במפתח הארמי, טור שני למטה.

התחילו מעתה גם הלעזים האחרים שבגלויות לתת בה את אותותיהם. וכן בתוכני הכתיבה: לא עוד עיסוק בלבדי בהלכה ובאגדה ובפיוטי תפילות, אלא נכתבו אף איגרות חרוזות למיניהן, איגרות של גדולי תורה אל הקהילות, ספרי מוסר והגות, קבלה, לשון, פירושים למיניהם, היסטוריה וסיפורי מסעות, ספרי רפואה ושאר מדעים — ובתוך אלה¹⁵ גם תרגומים מערבית בשפע רב. וכמספר המקצועות והנושאים כך מספר המונחים והסגנונות, ולא עוד לשון אחת לכל התחומים. בגלויות נשברה אפוא הנורמה שרווחה במרכז שבארץ ישראל בתקופות הקודמות. הפעם אין מסורת מגובשת בכתיבה, אין לשון מסוימת למופת, אין דרך סלולה לרבים. על תקופה ג' שבגלויות אפשר לומר: בימים ההם אין נורמה בכתיבה, איש הטוב בעיניו יעשה — לפי תלמודו, כמידת מיומנותו, לפי מיעוט יכולתו, או לפי עודף יכולתו.¹⁶

הכותב בימים ההם גם לא ראה צורך לדבוק בדרך מסוימת בכתיבתו, אלא נהג להחליף את חומרי לשונו בלי מצרים. הרי דוגמה מלשון הרא"ש (ר' אשר בן יחיאל 1250-1327) בשאלות ותשובות בענייני הלכה, ומה הביטוי שהוא בוחר שם להקדים לפני הצירוף 'מכל מקום'. וכך מצא מ"צ קדרי במחקרו (ספר זיכרון לחנוך ילון עמ' 492-493 בהערה): אף על פי ש... מכל מקום... (24 פעמים); אף על גב ד... מכל מקום... (23); נהי ד... מ"מ... (14); אף אם... מ"מ... (4); אפילו... מ"מ... (4); אף כי... מ"מ... (2 פעמים); גם כי... מ"מ... (2); וא"ת... מ"מ... (2); ואם... מ"מ... (1) — לא פחות מתשע אפשרויות: שתיים כלשון המקרא, שתיים כלשון חכמים, שלוש כארמית שבתלמוד, וכיו"ב — הכול בכתיבתו של איש אחד. כאמור, בעברית הכתובה הרי זו תקופה של נסיונות ותערובות, בלי העדפת נורמה.

תקופה ד

התקופה האחרונה (ד) תחילתה בגלויות והמשכה בשיבת ציון. תחילת התקופה בהתעוררות ההשכלה לחדש בכתיבה הספרותית

15. שם עמ' 241-244.

16. שם עמ' 245.

את הנורמה המקראית כקדם,¹⁷ וכך נהגו בראשונה גם העיתונים השבועיים שנוסדו במזרח אירופה בשנת 1860. אבל בהם התפיסה המחמירה הזאת התחילה להפשיר, ויותר מזה בעיתונים היומיים (מ'1886)¹⁸ ובספרות התחייה שלאחר מכן.¹⁹ וכן במעבר מן הגלויות אל היישוב המתחדש בארץ ישראל, עיתונותו וספרותו: הלשון — לא עוד של תקופה א' בלבד (לשון מקרא) ולא של תקופה ב' (לשון חכמים), אלא צירוף אקלקטי של א' עם ב'. מכאן ואילך הלשון העברית מחזרת על אכסניא שלה והשאיבה משני המקורות גם יחד אינה פוסקת. כל זה עם חידושים מתקופה ג' ועם תערובת ניפרת של לעזים חדשים למיניהם בכמה מן התחומים שנמנו כאן בתרשים הראשון: בתחביר (5), במשמעות (4), במלים (3). וזהו מצב העברית הכתובה כיום הזה.

∴

עד כאן על ארבע התקופות בתולדות הלשון העברית הכתובה. ועתה מה חלקו של הדיבור העברי בהיסטוריה הארוכה הזאת? איך נמייין את תקופותיו? נתבונן בתרשים וננסה להשוות את משך הזמנים של שתי ההיסטוריות, של הדיבור העברי מכאן לעומת טור העברית הכתובה מכאן — ומה אנו רואים? שצירוף התקופות של הדיבור העברי עם ארבע תקופות העברית הכתובה — צירוף שכזה אין בו מועיל, אין בו להאיר את עינינו בתולדות הלשון, אינו חושף לפנינו קשרים מאלפים בין הדיבור העברי ובין הכתיבה כמעט בשום תקופה (חוץ מתחילת תקופה ב'). שהרי ממה נפשך: א. אם לתקופה א', הלוא על טיב הדיבור העברי בימי הבית הראשון אין אנו יודעים מאומה, לא בקמה נשתנה מן הלשון הכתובה ולא במה דמה לה, ולא אם השפיע עליה. רק מימי הבית השני אנו מרגישים את עקבותיו היטב: בשיר השירים²⁰ ובקהלת.²¹ ב. ואם לתקופה ב' (שכתיבתה אמנם אינה אלא תוצרו של

17. שם עמ' 246.

18. שם באמצע העמוד.

19. שם עמ' 248-252 פרק כד: התמורות מספרות התחייה ועד היום.

20. שם עמ' 74.

21. שם עמ' 77-79.

הדיבור),⁶ הלוא בה הדיבור העברי מצטמק והולך (ראה בתרשים); הווי אומר, ברוב התקופה הזאת אין עוד דיבור עברי מְלווה את הלשון הכתובה.

ג. ואם לתקופת הגלויות (ג), הלוא אין בה דיבור עברי כלל, אלא לעזים למיניהם, והם המתלווים לעברית הכתובה, ופעמים אף נותנים בה את סימניה. היעדר הדיבור העברי הוא חלק מהגדרת התקופה הזאת.

ד. ואילו בתקופה ד לא היה הדיבור העברי בהתחדשותו הגורם בעברית הכתובה, אלא הנגרים ממנה.²² (רק עתה הגלגל מתחיל להתהפך ועל כך הוויכוח נטוש בציבור).²³

נמצאנו אומרים, לקורות הדיבור העברי מהלך משלו, כמעט מנותק מן הכתיבה. ולא עוד, אלא שהיעדרו השפיע יותר מנוכחותו.²⁴ היעדרו גם איפשר לקוראים בכתבי הקודש וללומדי משניות, למתפללים ולפייטנים, לשמר ולהקפיד את הצורות הדקדוקיות של המלים כְּתָבָן בכל הדורות ובכל הארצות (ראה בתרשים הראשון לעיל), ולא להיגרר אחר שינויי הדיבור החי, כמו שאירע בשאר הלשונות העתיקות בגלגוליהן. בהשוואת הכרונולוגיה אנו רואים, שיותר מאלף וחמש מאות שנה לא דיבר הציבור עברית, אבל כתבו אותה. ומי שכותב בלשון עתיקה כותב אותה לפי מסורות של כתיבה, ולא לפי מסורת של דיבור. ובכלל, כל עצמה של מלאכת הכתיבה אוטונומית היא לא מעט. לא ספונטאנית ולא אוטומאטית כמו הדיבור, אלא לְמוּדָה, מאומנת, שקולה, משמרת מסורות ישנות — וזאת מהותה. אין אפוא קשר של הכרח היסטורי בין קורות הלשון העברית המדוברת ובין כתיבתה. על כן, שני עמודי היסוד בבניין הלשון הכתובה באלפי שנותיה עדיין הן שתי התגלמויותיה המגובשות בספרותה: (א) הנורמה המקראית לכל שלביה, (ב) והנורמה של 'לשון רבותינו' לכל שלביה — ודרכי הרפכתן זו עם זו. אלה היִכין והבועז במסורתה של הלשון העברית. ואת ההיסטוריה של השלבים האלה אין אנו לומדים מתוך הרמזים המקוטעים של מצב הדיבור לתקופותיו, אלא מתוך ארבע התקופות הרצופות והמתועדות של העברית הכתובה.

22. שחם עמ' 306, ובסופו § 3, 4, 5.

23. שם, בהמשך הפרק.

24. שם ע' 245 פיסקה רביעית.